

нтному органів відправляється тільки тоді, коли в банку маються докази, що вказують на злочинні цілі проведених трансакцій.

У той же час, тенденції розвитку діяльності по боротьбі з відмиванням грошей у ФРН дають ґрунт для дискусії про необхідність прийняття термінових заходів для посилення боротьби з відмиванням грошей. У даному аспекті можна виокремити три основних стратегічних напрямки. Перше – це протидія легалізації доходів, отриманих внаслідок ухилення від сплати податків, іншими словами, введення такого злочину, як приховування доходів від оподаткування, у перелік предикатних до легалізації діянь.

Другий напрямок пов'язаний з положеннями законодавства, що звільняють від відповідальності осіб, які добровільно повідомляють про скоєний злочин. У цьому випадку інтерес представляє німецький підхід до визначення форми свідомої участі у злочині. Якщо людина володіє фактами, що вказують на легалізацію кримінальних коштів, та не повідомляє про це контролюючі органи, вона автоматично може вважатися співучасником злочину.

Третій напрямок полягає в наступному: обов'язок доводити походження доходів, на думку деяких фахівців, може бути перекладений з державних органів на власників коштів, інакше кажучи, володарі капіталів сумнівного походження повинні будуть самостійно доводити законність своїх грошей.

Так чи інакше, безумовним видається той факт, що перераховані напрямки в найближчому майбутньому стануть предметом наукових досліджень не тільки в самій Німеччині, але й в галузі українського «антилегалізаційного» законодавства.

Список літератури: 1. Штамов Ю. Немцы нашли следы «русских» миллиардов // Сегодня. №9, 16 января 2001 года. Электронная версия газеты «Сегодня». URL: http://www.7days.ru/w3s.nsf/Archive/2001_9_news_text_shtamov.html. 2. Кормош Ю.И. Банковская система Германии // Хозяйство и право. 1999. №7-8. Взято с веб-страницы адвокатского бюро «Информация и право». URL: <http://www.infopravo.ru/banger.htm>. 3. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Противодействие легализации (отмыванию) денежных средств в финансово-кредитной системе. М., 2001. 4. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность. Электронный учебник. URL: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash>. 5. Бандурка А.М., Симовьян С.В. Украина против «грязных» денег // Научно-практическое пособие. Х., 2003. 6. Коттке К. «Грязные» деньги – что это такое?»: Справочник по налоговому законодательству в области «грязных» денег / Пер. с нем. М., 1998. 7. Gesetz über das Aufspüren von Gewinnen aus schweren Straftaten. Веб-сайт Министерства юстиции Германии (Bundesministerium der Justiz). URL: <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/gwg/inhalt.html>. 8. The financial services sector in Europe. Regulatory investigation and enforcement issues in Germany. Freshfields Bruckhaus Deringer, September 2002. URL: <http://www.freshfields.com/./../practice/fig/publications/pdfs/4043.pdf>.

Надійшла до редколегії 26.06.04

В.В. Коваленко

ОСОБИСТІТЬ «ЕКОНОМІЧНОГО» ЗЛОЧИНЦЯ

Немає потреби зайвий раз підкреслювати актуальність теми економічної злочинності. Але у розмаїтті виданої літератури з цієї проблеми ми

знайдемо хіба що натяки на дослідження особистості «економічного» злочинця. У фундаментальній сучасній праці російських кримінологів «Кримінологія – ХХ ст.» можна знайти таке зізнання (мов. оригіналу): «Личность экономического преступника, судя по криминологической литературе, изучена пока достаточно слабо. Вопрос же о криминологической характеристике личности бизнесмена-делинквента пока вообще не поднимается» [1, с.337]. А в колективній монографії «Злочинність посеред соціальних підсистем», де декларується народження нової галузі – «економічної кримінології», – можна прочитати наступне: (мов. оригіналу): «Для экономической криминологии научный интерес представлял бы и анализ характеристики личности различных типов участников организованной преступной деятельности, совершающих экономические преступления» [2, с.234]. Отже, і тут фактично йдеться про «добрі наміри», а не про наявність наукових робіт у згаданій сфері. Нам здається, що відносно теми особистості «економічного» злочинця (ми беремо слово «економічний» у лапки тому, що сам термін ще не ствердився) існує дві проблеми, які гальмують поступ: по-перше, відсутність теоретичного обґрунтування поняття і виокремлення відповідного типу злочинців, по-друге, брак емпіричних досліджень, польових робіт, які дають матеріал для узагальнень. Почнемо з розв'язання першого питання. У цій статті робляться спроби знайти об'єктивні критерії типізації і виділення «економічного» злочинця у самостійний типологічний кластер.

Історично системи класифікації злочинців постають з часів новоіталійської або так званої позитивної школи у науці кримінального права, яка формується з 70-х рр. ХІХ ст. Класична школа кримінального права, що панувала в ХІХ ст., не розрізняла злочинців за індивідуальними ознаками. Юристи вбачали саме у цьому вершину судової справедливості, бо за однаковий злочин винні суб'єкти мусили отримати рівну міру покарання, незважаючи на те, хто саме стоїть перед судом. На етапі подолання традицій феодального суспільства це, безперечно, мало й політичний сенс, бо нівелювало станові розбіжності. Але наприкінці ХІХ ст. актуальність такого підходу втрачалася, а думка юристів сягала вже інших висот, і проблема справедливості покарання формулювалася по-іншому. Прорив у науці зробив Чезаре Ломброзо, запропонувавши теорію природженого злочинця. Власне, у його концепції нерівність мала не соціальний, а біологічний сенс. І як би наші сучасники не ставилися до архаїчної теорії природженого злочинця, але саме вона зламала кригу, і відтоді науковці пропонують різноманітні класифікаційні системи. За думкою прибічників позитивної школи, класифікація злочинців мала б виконувати три ґрунтовні функції: по-перше, реформувати систему юстиції шляхом добору покарання відповідно до класифікаційної групи та ідентифікації правопорушника з нею, по-друге, допомагала б приймати управлінські рішення у пенітенціарній системі, зокрема, вирішувати питання режиму тримання ув'язнених, дострокового звільнення тощо; по-третє, відповідні класифікації є підставою для теоретичного пояснення, зокрема, створення причинних теорій, що пояснюють окремі категорії злочинів. З подібною метою Енріко Феррі, який був соратником

Ломброзо, запропонував п'ять категорій злочинців: 1) злочинці несповна розуму, 2) злочинці природжені, 3) злочинці звиклі (за набутою звичкою), 4) злочинці випадкові, 5) злочинці за пристрастю [3, с.230].

З 1880 р., коли Феррі і запропонував свою схему, з'явилось чимало класифікацій, але якісного прориву не відбулося. У більшості випадків застосовуються не чіткі класифікації, а типізації, які допускають довільні виділення груп злочинців за тими або іншими кримінально-правовими, соціологічними чи психологічними критеріями. В.Н. Бурлаков пропонує таку типологію: 1) професійні злочинці, 2) звиклі злочинці, 3) нестійкий тип, 4) еобачний тип, 5) випадковий тип [1, с.211–212]. Подібна схема, скоріше, орієнтована на вибір типу кримінальної репресії та вирішення долі правопорушника, і подається вона, до речі, у розділі з красномовною назвою: «Криміногенна особистість: виправляти чи карати?». У найбільш ґрунтовній за останні роки монографії, де спеціально досліджується проблема особистості злочинців, і яка належить перу метрів російської кримінології (Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Емінов), розглядається низка типологічних груп. Автори включили до глави «Окремі категорії злочинців» наступне: 1) вбивці, 2) сексуальні злочинці, 3) корисливі злочинці, 4) корисливо-насилницькі злочинці, 5) члени організованих злочинних груп, 6) терористи, 7) корупціонери, 8) злочинці – співробітники правоохоронних органів, 9) злочинці – військовослужбовці, 10) необачні злочинці [4]. В цій типології «економічні злочинці є відсутніми, вони «розчинилися» серед корисливих злочинців і частково – корупціонерів. Як бачимо, питання з виокремленням відповідної категорії є нагальним.

Почнемо з того, як саме кримінальне право формулює суб'єкт економічної злочинності. Далеко не в усіх країнах кримінальне законодавство виділяє господарчі або економічні злочини. За даними В.В. Лунєєва, найбільш повні дані про економічну злочинність можна отримати у французьких статистичних збірках, оскільки у кримінальному законодавстві цієї країни існує спеціальна рубрика «Шахрайство. Фінансові і економічні злочини» [5, с.266]. Українське кримінальне законодавство також за традицією включає спеціальний розділ «Злочини у сфері господарської діяльності», що полегшує аналіз суб'єктивного боку злочинних посягань. Тут ми бачимо дві відмінності від складів іншої спрямованості. По-перше, об'єктивна складова може включати юридично значущі дії, а це означає, що суб'єкт є спеціальний. По-друге, бажаємо ми того, чи ні, але постає проблема відповідальності юридичних осіб. В американську традицію твердо увійшло поняття корпоративної злочинності. Власне за цією рубрикою ховається значна частина економічної злочинності. Корпораціям можна спрямовувати кримінальні звинувачення за шахрайства, обман споживачів, фіксування цін, недобросовісну рекламу, інституційну корупцію тощо. В американській кримінологічній літературі наводяться дані, що загальні збитки від корпоративної злочинності сягають розміру від 20 до 40 млрд. дол. щорічно, а несправні технічні прилади, неякісна фармація та харчові продукти призводять до 20 млн. травм та захворювань [6, с.284]. Поряд з цим термін «економічна злочинність» в американській літературі вживається у широкому

значенні і дорівнює поняттю корисливої злочинності. Наша традиція формулювати суб'єкт злочину виключно у термінах фізичної особи має певні ідеологічні нашарування, бо не можна ж було раніше у кримінальному порядку звинувачувати радянські установи! Хоча з іншого боку у цивільному праві і деяких галузях права юридичні особи визнаються за суб'єкт правовідповідальності.

КК України у диспозиціях ст.ст.199–235 дає визначення спеціальних суб'єктів, які побіжно вказують на соціальні статуси осіб, що, як правило, й притягаються до відповідальності за означеними статтями. До спеціальних суб'єктів включаються: 1) службова особа підприємства, установи чи організації; 2) засновник або власник суб'єкта господарської діяльності; 3) громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. У випадку кваліфікованих економічних злочинів мова йде про перших керівників юридичних осіб. Але за думкою дослідників, до цього кола належать і інші посадові особи, представники рад директорів, спостережних рад акціонерних товариств тощо [7, с.294–296]. Але, безперечно, усі особи мають так би мовити підвищений соціальний статус. То кого ж ми будемо відносити до «економічних» злочинців у соціологічному сенсі? Отже, перейдемо до визначення кола осіб, що підпадають під це визначення.

Ми пропонуємо визначати особу «економічного» злочинця шляхом розподілу усієї маси злочинів та злочинців економічного спрямування за чотирма критеріями. **Перше.** До економічних злочинів, безперечно, належать дії, які суб'єктивно мотивуються користю. Але за своїм характером вони можуть бути як без видимого насильства (корисливі дії), так і включати застосування насильства (корисливо-насильницькі дії). Безперечно, у вузькому значенні економічна злочинність є різновидом «тихого полювання», і не за гаманцями й майном громадян (хоча і це не виключається у перетвореній формі), а за фінансовими й матеріальними ресурсами, які здобуваються злочинним шляхом. Хоча кримінальна історія України знає чимало випадків, коли економічна злочинність у цьому спеціальному значенні терміна сполучалася з насильницькими діями, замовними вбивствами, бандитизмом, тероризуванням, але вони виступали як супутні злочини для забезпечення головної цілі. **Друге.** Злочини варто диференціювати за ознакою їх належності до економічних інституцій, приналежності до інституту народного господарства. «Істині» економічні злочини здійснюються не «ззовні», наприклад, шляхом банального викрадання майна зі складу, а через різноманітні інституційні канали й засоби (фальшування документації, приховування виручки, різноманітні шахрайства, привласнення майна, які потребують включення злочинців до економічних відносин та інституцій). У цьому випадку винна особа завжди буде причетною до відповідних економічних інституцій або шляхом членства у певних соціальних організаціях, або будь-яким іншим шляхом. Наприклад, в економічних злочинах можуть брати участь чиновники, які здійснюють контроль над економічною діяльністю. **Третє.** Присутність/відсутність ознаки «білого комірка». Визначати економічну злочинність як суцільно «білокомірцеву» не є виправданим з огляду на дві обставини: по-перше, посадові злочини, корупція

можуть здійснюватися у сферах державного управління, освіти, медицини, науки тощо, по-друге, суб'єктами економічної злочинності є також і «сині», і «сірі» комірці (дрібні службовці, комірники, водії, персонал нижчих ланок). Але для звуження поняття економічної злочинності ознака «білого комірця є суттєвим уточненням соціального статусу злочинців і обмеженням їх кола. **Четверте.** Додамо типологічну категорію, яку запропонував Гері Грін в одній з останніх своїх публікацій [6, с.282–283]. Мова йде про концепцію посадового або професійного злочину (злочини, що пов'язані з професійною діяльністю). Згідно з визначенням американського соціолога злочин, пов'язаний із зайнятістю, це – будь-який караний за законом акт, що здійснено завдяки можливостям, які утворюються у рамках легальної діяльності. Таким чином, з'являється поділ злочинів за ознакою «професійні/поза професією».

Якщо застосовувати чотириохмірний розподіл ознак, то можна визначити 16 типологічних груп, з яких нас, власне, цікавить один (перший) кластер (див. табл. 1). Суто насильницькі злочини ми наразі залишаємо «за бортом» як такі, що не мають прямого стосунку до економічної злочинності.

Таблиця 1

Типологічна схема економічної злочинності за чотирма критеріями

		корисливі злочини		корисливо-насильницькі злочини	
		професійні	поза професією	професійні	поза професією
економічно-інституційні злочини	«білокомірцеві»	1	2	3	4
	інші злочини	5	6	7	8
позаінституційні злочини	«білокомірцеві»	9	10	11	12
	інші злочини	13	14	15	16

Застосування низки типологічних критеріїв дає гнучку можливість різноманітним визначати зміст економічної злочинності. У найбільш широкому по трактуванні, що наближається до американської традиції, економічна злочинність складається з усіх 16-и кластерів. Сюди, наприклад, можна включити різноманітні корисливі й насильницько-корисливі дії, які спрямовані проти майна громадян, державної і комунальної власності, але не пов'язані безпосередньо з функціонуванням економічних інституцій (кластери 9–16). Банальна крадіжка, грабунок, розбійний напад, шахрайство, привласнення включають до типологічної схеми складні злочини, які містяться у розділі «Злочини проти власності» КК України. На загал це – абсолютна більшість усіх злочинів, які реєструються в Україні. Певна їх частина може здійснюватися «білими комірцями» – хабарництво, розкрадання, розтрата майна, зловживання владою з корисними мотивами, – що є прерогативою посадових осіб і пов'язано з професійною діяльністю, але відбуватися поза народним господарством (економічними інституціями).

Розширена позиція щодо економічної злочинності можна знайти і у російській кримінології. Саме так розглядає економічну злочинність С.А. Солодовников у книзі «Кримінальна економіка», хоча й без чіткої теоретичної аргументації він включає до неї насильницькі злочини проти власності. Автор вважає, що власність є основою економічної системи, отже, кожний акт посягання на неї можна трактувати як економічну злочинність. Він пише що, практичний досвід підказує варіант, при якому особливо значущими є якраз корисливо-насильницькі злочини проти власності громадян. Вплив на цю групу діянь, між тим, так або інакше пов'язаний з масовим рівнем – економічною злочинністю [8, с.305].

Тепер звуємо поняття економічної злочинності. Якщо відкинути злочини, які здійснюються поза економікою, то економічна злочинність буде включати доволі широкий спектр злочинів, що потрапляють до кластерів 1–8 або тільки – 1, 2, 5, 6. У другому випадку ми залишаємо усе, що відповідає суті «тихого полювання». Наступним кроком ми залишимо лише «білокомірцеві» злочини і, нарешті, звужуємо економічну злочинність до кластеру 1. Яким чином можна вербалізувати цей кластер? *У вузькому трактуванні економічна злочинність – це корисливі злочини, які скоюють «білі комірці» завдяки своїм посадам у економічних установах, організаціях, інституціях або в органах державної влади та місцевого самоуправління.* Тепер вимальовується і зовнішній портрет «економічного» злочинця. Це – бізнесмен, що є власником суб'єкта підприємницької діяльності, керівник виробництва, фірми, банку незалежно від форми власності або посадова особа, що наділена певними повноваженнями щодо юридично значущих дій або управлінських рішень, є довіреною особою керівництва (або чинить на свій розсуд), яка завдяки службовому становищу і своїм знанням системи господарської діяльності, вчиняє протиправні дії з метою збагачення, використовуючи ті чи інші «слабкі» місця економічних інституцій, «шпаринки» у законодавстві, корупційні зв'язки з державними службовцями, експлуатуючи довіру клієнтів і контрагентів тощо.

Але визначити коло осіб ще не означає дослідити особистість суб'єкта злочину. Особистість є соціальною якістю людини, що формується у процесі соціалізації, входження особи до суспільства. Особистість є внутрішнім світом людини. Безперечно, у випадку «економічного» злочинця (у вузькому розумінні цього терміна) ми маємо справу з розвинутими особистостями, іноді, непересічними постатями і по-своєму талановитими людьми. Стосовно до них теорія криміногенної (кримінальної) особистості або не спрацьовує, або потребує радикальної корекції. У кримінологічній літературі висловлювалися думки, що «економічні» злочинці зовсім не відрізняються від пересічних людей, отже, ніби то втрачається і предмет для кримінологічного дослідження. Але чому ж одна частина бізнесменів прагне до легальної діяльності, а інша – з легкістю переступає закон, а їх мозок напружено працює над новими складними схемами незаконного збагачення? Питання залишається, і ця ситуація мусить бути основою для емпіричного дослідження особистості бізнесмена-делінквента з точки зору її мотиваційного комплексу, ціннісної структури, характерологічних особливостей тощо.

Список літератури: 1. Криминология – XX век / Под ред. В.Н.Бурлакова и В.П. Сальникова. СПб., 2000. 2. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии. СПб., 2003. 3. Ферри Э. Уголовная социология. Пер. с фр. СПб., 1910. Т.1. 4. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. СПб., 2004. 5. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. М., 1999. 6. Бартол К. Психология криминального поведения. Пер. с англ. СПб., 2004. 7. Шишко И.В. Экономические правонарушения. Вопросы юридической оценки и ответственности. СПб., 2004. 8. Солодовников С.А. Криминальная экономика и насильственные преступления против собственности граждан: Монография. М., 2003.

Надійшла до редколегії 17.04.04

С. Ю. Романов, О.О. Максимова

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЩО СКОЇЛИ КОРИСЛИВІ ЗЛОЧИНИ

Істотні зміни, що відбуваються у соціально-політичному житті України, у економічній сфері справляють великий вплив на формування молодого покоління. Проблеми, з якими зустрічається молодь на сучасному етапі розвитку суспільства – інтенсивний процес закриття дитячих різнопрофільних клубів, безробіття, неможливість батьків забезпечити сім'ю і тому деформовані види шлюбно-сімейних відносин тощо – все це позначається на соціальній поведінці молоді, яка в результаті соціально-економічних перетворень у суспільстві стала однією з найменш захищених верств суспільства. Зниження виховного потенціалу школи та сім'ї, відсутність чітко визначених ідеалів в суспільстві призвели до невизначеності позицій молоді, що разом з економічними проблемами становить підґрунтя для розповсюдження злочинності та правопорушень серед неповнолітніх та молоді. Саме тому, на наш погляд, зростає кількість тих, хто потрапляє у виправно-трудова колонії для неповнолітніх, за скоєння протиправних вчинків.

Злочинності неповнолітніх була присвячена значна кількість робіт вчених, таких як: А.І. Міллер, А.І. Долгова, А.П. Тузов, Ю.М. Антонян, Д.М. Миненок, К.І. Ветров, В.Ф. Мороз [1-7]. Однак питання підвищення ефективності системи профілактики злочинних проявів неповнолітніх потребує постійної уваги, оскільки серед тих, хто відбуває покарання у ВТК, значну кількість складають неповнолітні особи, які скоїли корисливі або корисливо-насильницькі злочини (крадіжки, розбої, пограбування та інші). Крім цього, криминологічні дослідження підтверджують тісний зв'язок між злочинністю неповнолітніх і молодих дорослих, які залучають до злочинної діяльності осіб більш молодих вікових категорій. Особливо це притаманне корисливій злочинності.

У зв'язку з цим було проведено опитування 115 осіб, що відбувають покарання у Куряжській виправній колонії для неповнолітніх за скоєння злочинів корисливої спрямованості (крадіжки, розбої, пограбування та ін.).